

SPAUDOS,
RADIO IR
TELEVIZIJOS
REMIMO
FONDAS

KAIŠIADORIŲ krašto šviesuoliai

„...gal būtų kitas Rapaelius“: knygnešį Praną Zyky prisimenant

Vytautas BUDVYTIS

Kaišiadorių muziejaus muziejininkas

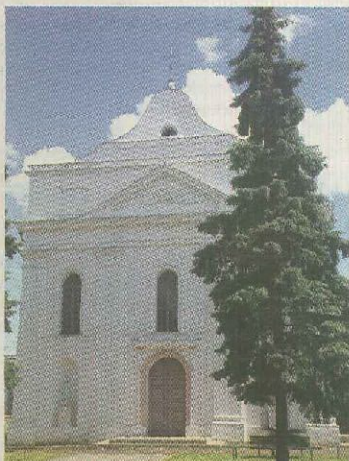
1864 m. uždraudus lietuvišką spaudą buvo suvaržyti kiekvienos tautos brandumą liudijantys ženklai – kalba, knygų leidyba, spauda, laisvas žodis. Ši caro valdžios politika nebuvo sėkminga ir žlugo, suorganizavus nelegalios lietuviškos spaudos leidybą užsienyje ir jos platinimą Lietuvoje.

Šiuo ypatingu 1864-1904 metų istoriniu laikotarpiu lietuviškos spaudos kelių nuo spaustuvės iki skaitytojo ženklinio knygnešio fenomenas. Per tuos 40 spaudos draudimo metų paaiškėjo, kad nepaisant jokių persekiojimų ir taikomų bausmių lietuviškoji spauda augo, tuo brandindama lietuvių tautinę savimonę, dėdama tvirtus pamatus moderniai Lietuvos kultūrai ir valstybės atkūrimui. Minint 110-ąsias spaudos draudimo panaikinimo metines prisiminkime vieną žymiausių ir aktyviausių Kaišiadorių krašto knygnešių Praną Zyky (1874-1944).

Pranas Zykus gimė 1874 m. kovo 14 d. Trakų apskrityje Kruonio valsčiaus Gegužinio kaime, neturtingų valstiečių Vinco ir Scholastikos (Mackevičiūtės) Zyky šeimoje. Šeima žemės turėjo nedaug – tik 8 hektarus. Gyveno nedideliam namelyje: stogas buvo dengtas ruginiais šiaudais, viduje – plūkinė asla.

Pranukas jau ankstyvoje vaikystėje su kitais kaimo vaikais ganė gyvulius Pavieksnių miškeliuose. Labai mėgo žvejoti. Dabar jau neaišku kada jo sieleje prabudo neeilinis noras kažką kurti, piešti, mokytis. Matyt tuo metu, dar piemenaujant, Pranas ėmė pjaustinėti, drožinėti. Jokios mokyklos arti nebuvo (artimiausiam kaime Selcionyse mokykla buvo atidaryta tik 1906 m., t. y. jau atgavus spaudą). Kaip Pranas išmoko skaityti ir rašyti, kur išmoko piešti ir net tapyti, iki šiol neaišku. Viso to, kaip teigia Zyky šeimos istorijos tyrinėtojas Vytautas Krupovicius, greičiausiai išmoko Darsūniškio miestelyje, kur nuolat skubėdavo, lėkte lėkdavo.

Pranas jau nuo jaunų dienų sėkmadieniais ir per atidius vis lėkė Darsūniškį – į bažnyčią, o ir taip į miestelį. Ir sako ne tiek tu pamokslų klausė, ne tiek meldėsi, kiek vis žiūrėdavo į šventus paveikslus, susitikinėjo ir bendravo su įvairiais žmonėmis. Po spaudos uždraudimo Darsūniškyje veikė nelegali lietuviška mokyklėlė, nelegali lietuviška spauda platinė knygnešių Garmų gimimės, gyvenusių kitapus Nemuno, atstovai Šimanas, Juozas, Jurgis, Povilas ir Pranas. Darsūniškyje dirbę kunigai Jonas Jotautas ir Povilas Burbulis skatino žmones laikytis blaivybės, o pamokslus skaldavo lietuviškai. Darsūniškis vienu metu buvo tapęs tiesiog knygnešių miesteliu – spauda platinė dešimtys miestelių ir greitimi vietovių gyventojai. Be abejonės visa tai nepaprastai paveikė jaunąjį Praną Zyky – tik čia jis galėjo išmokyti skaityti ir rašyti, nes Gegužinio kaime visi tuo metu gyvenę Zykyai buvo berachiai. Būdamas meninės prigimties, gabus ir imlus paauglys Pranas tik čia galėjo išmokyti piešti ir net tapyti. Tik Darsūniškio žmonių laisvės dvasia jį taip paveikė, kad jis pasiryžo eiti sunkiu knygnešio ir daraktoriaus keliu, žadinti savo krašto

Darsūniškio bažnyčia

žmones.

Draudžiamą lietuvišką spaudą P. Zykus pradėjo plauti 1888 metais, t. y. būdamas 14 metų. Pradžioje knygas imdavo iš nepažįstamų pavienių knygnešių, po to jam teko eiti net iki Smalininkų, Eitkūnų (Mažojoje Lietuvoje) ir net iš ten gabenti knygas. Vėliau knygas paimdavo iš artimesnių vietų ar perimdavo jau kitų knygnešių algabentas knygas. Spaudos P. Zykus gaudavo iš Juozo Kanclerio, taip pat iš Marijampolės knygnešių lietuvininkų ir „Raudonličio“ (tikroji pavardė nenustatyta). Parsigabendavo maldaknygių, elementorių, kalendorių, įvairių knygelių, laikraščių, atsišaukimų. Politinio turinio spaudinius dalydavo nemokamai, už maldaknyges ir kitokias knygeles prašydavo sumokėti. Parsineštas knygas P. Zykus slėpdavo prie Vieksnios upės: ažuolų drevėse, Vieksnios atodangose.

Slėptuvės, kaip pats rašo, būdavo ištisios išpūdingos – atodangoje įsirengdavo netgi kambarį, kuriame laikė knygas ir literatūrą. Reikėjo saugotis caro žandarų, bet buvo ir kitas priešas – pelės ir žiurkės, kurios daug knygų sugadino. Taip knygnešys P. Zykus draudžiamą lietuvišką literatūrą gabeno apie 15 metų, t. y. nuo 1888 iki 1905 metų. Lietuvišką spaudą platinė buvusiuose Kruonio, Jiezo, Žiežmarių valsčiuose. Spaudos gabėnimas, platinimas P. Zyky buvo kasdieniniu rūpesčiu, darbu iš idėjos ir vardan Lietuvos.

P. Zykus, pats būdamas samavoksis, taip pat prisidėjo ir prie slapto lietuviškų mokyklų veiklos, nors čia jis ir nepalikto tokio ryškaus pėdsako, kaip kad knygnešio veikloje. Nuo 1892 iki 1904 m. jis slapta mokė vaikus ir suaugusiuosius Gegužinio ir Pečiauskų (dabar Prienų r.) kaimuose. Turėdavo 10-15 vaikų.

Kaip jau minėta, P. Zykus turėjo ir meninių sugebėjimų. Apie 1897 m. Darsūniškio bažnyčioje jis nutapė Jeruzalę ir Golgotos kalną bei išdrožė iš medžio didįjį altorių. Dar 1901 m. per Darsūniškį keliaavęs to meto aktyvus visuomenės veikėjas Liudas Gira labai nustebo sužinojęs, kad Darsūniškio bažnyčia ištapta „prasto žmogaus“ ir P. Zyky palygino su garsiuoju Renesanso dailininku Rafaėliu (Raffaello Sanzio da Urbino, 1483–1520) (Varpas. 1901. Nr. 9., kalba ir rašyba netaisyta):

„Atėjęs ant šventoriaus pamatė visą priešakį bažnyčios gražiai nutepliotą. Marmuro stulpai su grūnais nuduoti nieko sau, taip pat gerai išrodo dangus su debesimis užimanis aukštesnią pusę priekio. Tęs juodos juostos, einančios per visą plotį priešakio, dabina dangų, ant jų gelionoms rūdėms parašyti parašai iš Evangelijos, su parochymu, iš kokios Evangelijos, kokio skirius ir evangelisto. Parašai geroje lietuviškoje kalboje su š, č, ir puola pirmiausia akėna: galima už tai pagirti Darsūniškų kleboną. Po pat kraigu augštai, ištepliotas kieliškas su ostija ir aplink žodžiai: „Gloria in excelsis Deo“. Aš išpradžios nenorėjau tikėti, kad tai bus darbas paprasto žmogelio, be mokslo, bet ką išgirdau nuo savo cicerono [L. Girus pažydas darsūniškietis – V. B.], tą man pasakė ir kiti, kurių klausiau. [...] Tas teptorius – ukėninkas yra Darsūniškų parakvijos ir vadinasi Pranciškus Zykas, turi metų 26, be jokio mokslo, kaip ir kiti kaimo vaikai, „tikrai žuovo“, kaip man visi

Pranas Zykus (1874-1944). 1912 m. JAV

sakė. [...] Gaila būtų apleidus tokių genijų (nes kitai negali praminti Zyky), gaila, kad jis nuvytu, nes gal savo tėvynei garbę amėšti. Kad tai būt Prancišyje ar kur kitur, tuojas atiduoti jį į mokslą ir gal būtų kitas Rapaelius. Kad tai duoty Dievas, kad koks nors iš mūsų apšviestųjų užsimtų juom, turėtų didelį nuopelną; verta būtų, kad kas nors, išmanantis šį amatą, nuvažiuotų ryčia į Darsūniškes ir pažintų teptičiaus ir jo trūsio. Šeplkite vieni kitą!!!“

P. Zykus dalyvavo ir 1905 m. Didžiamame Vilniaus seime. Jis buvo vienas iš 2000 šio lietuvių suvažiavimo delegatų, išrinktas kaip fiklinkų atstovas nuo Darsūniškio krašto. P. Zykus dar iki Didžiojo seimo dalyvavo pasitarimuose pas Petrą Vileišį, „kur jo [„Vilniaus žinių“ – V. B.] redakcijoje sudarant Komisija, rados apie 10 ypatų, inėjo p. P. Vileišis, p. J. Basanavičius, J. Vileišis ir kiti darbuotojai...“. Be to, P. Zykus kartu su kitais devyntais lietuvių veikėjais dalyvavo memorandumo Rusijos carui surašyme, kuris buvo išsiųstas į Sankt Peterburgą. Memorandumo buvo teigiama lietuvių tautos egzistencija, reikalaujama Lietuvai autonomijos. Paprasto savanoksho kaimo vyro dalyvavimas tokiose pasitarimuose ir tokių svarbių dokumentų parengime rodo, kad P. Zykus buvo politiškai aktyvus ir situaciją Lietuvoje suvokiantis bei, svarbiausia, patikimas lietuvis.

P. Zykus ir Didžiamame Vilniaus seime buvo labai aktyvus, jis kalbėjo bent 3 kartus. Pačių kalbų steno gramos nėra išlikę, tačiau, remiantis jo paties pareiškimu, jos buvo labai radikaliai ir nepagėdaujamoms. Tik grįžęs iš suvažiavimo P. Zykus ėmėsi labai aktyvus ir radikaliaus darbo: pertvarkytos Darsūniškio, Jiezo miestelių mokyklas. Greitame dideliame Sekcionų kaime buvo sumanyta steigti lietuvišką pradžios mokyklą, kuri buvo atidaryta jau 1906 m. P. Zykus gyventojams aiškino politinę situaciją ir kad susidarius tam tikrai palankiai situacijai reikia perimti valdžią.

Jau prieš Vilniaus seimą P. Zykus caro žandarų buvo sekamas, jo namuose Gegužinio kaime buvo atliktos kratos. 1906 m. prasidėjo jo persekiojimai ir gaudynės. Nuo išleistis net paieškos skelbimas, kuriame už pagautą gyvą ar mirusį Praną Zyky buvo žadama didžiulė 1000 rublių premija: „mano tada gyvenimo dienos buvo suskaitytos, turėjau visokiais būdais slapstyti, keisdamas gyvenimo

Stogastulpis Darsūniškio knygnešiams atminti

Autoriaus nuotr.

ir nakvynės vietas. Žiemos laiku, daugiausia teko nakvoti ant sniego. Ir mano tada buvo Sniegas pagalve, o Dangus užklotas...“. 1906 m. spalio mėnesį P. Zykus, gelbėdamasis nuo carinių represijų, iškeliavo į Jungtines Amerikos Valstijas.

Atvykęs JAV P. Zykus apsigyveno Vakamų Virdžinijos valstijoje, Farmingtono mieste. Įsidarbina anglų kasykloje. Čia 1909 m. gegužės 11 d. yra sunkiai sužeidžiamas, dėl ko visam gyvenimui lieka raišas. Gyvendamas Farmingtone P. Zykus parašo du laiškus dr. Jonui Basanavičiui, kurį pažinojo dar nuo Didžiojo Vilniaus seimo laiku. 1913 m. vasarą J. Basanavičius kartu su Martynu Yčeliems mėnesiams buvo išvykę į JAV. Čia vietos lietuviams skaitė paskaitas, rinko iš jų aukas. Tais ir kitais metais J. Basanavičius rašytuose laiškuose P. Zykus domėjosi padėtimi Lietuvoje, prašė pasidomėti ar nėra jam, Pranui Zyky, nutraukta dar apie 1905–1906 m. iškelta byla, pagal galimybes aukėjo. Vėliau, po trumpo sugrįžimo į Lietuvą 1925 m., P. Zykus apsigyvena Detroito mieste (Ohio valstija), kur tuo metu buvo gausi lietuvių bendruomenė: buvo nemažai lietuvių įkurtų įmonių, parduotuvių, buvo leidžiami lietuviški laikraščiai, veikė net kelios lietuviškos mokyklos, buvo lietuviškas orkestras, šokių kolektyvas. Nepaisant to, šiame mieste, kaip pats rašo, P. Zykus neturėjo darbo, nieko neuzgavęs ir 1930 m. grįžo į Lietuvą.

Tėvynėje Lietuvoje P. Zykus vedė gerokai už save jaunesnę Moniką Augustinavičiūtę, kilusią iš Kruonio valsčiaus, Vilnių apylinkės. Kaip ir Didžiojo Vilniaus seimo dalyvis kreipėsi į Lietuvos Respublikos Prezidentą Antaną Smetoną, kuris jam kaip šio Seimo dalyviui skyrė 8 hektarus ir 86 arus žemės Bačkiniškų (dabar Prienų r.) kaime. Čia su žmona Monika įsikūrė, bet vaikų jėdū nesusilaukė. Gyventi nebuvo lengva, todėl P. Zykus kreipiasi į valdžios atstovus dėl knygnešio pensijos, kuri jam buvo paskirta 1936 m.

Lietuvą 1940 m. okupavus Sovietų Sąjungai P. Zykus dar gana drąsiai bando išsireikauti jam mokėti nutrauktos knygnešio pensijos. Bet veltui. Gyvenimas vėl pasunkėja. Praslinkus per Lietuvą Antrojo pasaulinio karo frontui, kurio metu buvo stipriai apgraužta ir jo paties dar jaunystėje puošta Darsūniškio bažnyčia, Pranas Zykus 1944 m. lapkričio 21 d. miršta. Palaidojamas Pakuonio kapinėse.

Idėjai pasišventusio doro lietuviu Praną Zyky gyvenimas buvo labai prasmingas. Tokį jį pasirinko pats, vedamas sėmningos pareigos, kad nepasitans visų pradimų, visų persekiojimų, visų sunkvinių ant sniego reikčia nešti savo žmonės uždraustas knygas, spaudą, mokyti jų vaikus, aukoti paskutinius dolerius Lietuvos nepriklausomybės priartinimui, nes visa tai yra žinia šviesnės, geresnio, teisingesnio bei laimingesnio rytojau ir ateities kartoms. Taigi, pasak V. Krupovio, knygnešys Pranas Zykus išties ne veltui ejo šiuo savo erškėčiuotu ir dygliuotu gyvenimo keliu.

Straiptisnį parrašys remiantis V. Krupovio surinkta medžiaga apie knygnešį Praną Zyky, Lietuvos centriniame valstybės archyve saugoma Prano Zyky knygnešio pensijos byla (LCA. f. 1787, ap. 1, b. 188.) ir lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje saugomais dviem dr. Jonui Basanavičiui rašytis Praną Zyky laiškais (LLTB RS. F2-1581).

Paruošė Jonas LAURINAVIČIUS